

Relacje znaczeniowe
w słownictwie dzieci w wieku 7-10 lat
na podstawie nazw zwierząt i roślin
we francuskojęzycznej serii Martynka
Gilberta Delahaye'a

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI
JANA PAWŁA II

Kinga Zroska-Lisowski

Relacje znaczeniowe
w słownictwie dzieci w wieku 7-10 lat
na podstawie nazw zwierząt i roślin
we francuskojęzycznej serii Martynka
Gilberta Delahaye'a

Wydawnictwo KUL

Lublin 2022

Recenzenci
prof. zw. dr hab. Dorota Śliwa
dr hab. Joanna Cholewa, prof. UWB

Opracowanie redakcyjne
Lucyna Cynarzewska-Włazlik

Opracowanie komputerowe
Zuzanna Guty

Projekt okładki i stron tytułowych
Agnieszka Gawryszuk

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2022

ISBN 978-83-8288-039-7

Wydawnictwo KUL, ul. Konstantynów 1H, 20-708 Lublin, tel. 81 740 93 40
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl, <http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa:
volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin, tel. 91 812 09 08, e-mail: druk@volumina.pl

Dla Julii

SPIS TREŚCI

Wstęp	11
--------------------	-----------

CZĘŚĆ I

PODSTAWY TEORETYCZNE ROZWOJU DZIECKA I TWORZENIA SIĘ RELACJI ZNACZENIOWYCH W JEGO SŁOWNICTWIE	15
1. Zarys rozwoju dziecka i teorii przyswajania języka przez dziecko	19
1.1. Zarys ogólnego rozwoju dziecka	19
1.1.1. Periodyzacja stadiów rozwojowych dziecka	19
1.1.2. Aspekty ogólnego rozwoju dziecka	21
1.2. Główne nurty i założenia teorii rozwoju poznawczego	22
1.2.1. Teoria Jeana Piageta i Lwa Wygotskiego	22
1.2.2. Teoria przetwarzania informacji	24
1.2.3. Teorie rozwoju poznawczego i związek z rozwojem mowy	25
1.3. Teorie rozwoju językowego	25
1.3.1. Współczesne kierunki badań mowy dziecka	26
1.3.2. Teorie przyswajania języka przez dziecko	26
1.3.2.1. Uwarunkowania biologiczne i społeczne	27
1.3.2.2. Uwarunkowania społeczne i kulturowe oraz rozwój mowy dziecka	28
1.3.2.3. Ujęcie poznawczo-rozwojowe	28
1.3.3. Definiowanie języka i mowy dziecka oraz poziomy przyswajania języka	29
2. Rozwój ogólny i poznawczy dziecka jako podstawy rozwoju mowy	35
2.1. Aspekty rozwoju dziecka od okresu prenatalnego do wieku przedszkolnego	35
2.1.1. Rozwój ogólny	35
2.1.2. Rozwój poznawczy	39
2.1.3. Rozwój mowy i słownictwa dziecka	42
2.2. Aspekty rozwoju dziecka w okresie wczesnoszkolnym	49
2.2.1. Rozwój ogólny	49

2.2.2. Rozwój poznawczy	50
2.2.3. Rozwój słownictwa dziecka wczesnoszkolnego	54
3. Relacje znaczeniowe w językoznawstwie w opisie słownictwa dziecka w wieku 7-10 lat	59
3.1. Kategorie i hierarchiczne relacje konceptualne w językoznawstwie	60
3.2. Hierarchiczne relacje znaczeniowe między wyrazami	64
3.2.1. Poziom analizy hierarchicznych relacji między wyrazami	64
3.2.2. Hiperonimia i hiponimia	65
3.2.3. Holonomia i meronomia	67
3.3. Synonimia i relacje podobieństwa znaczeniowego między wyrazami	69
3.3.1. Definicje i podziały synonimów	70
3.3.2. Synonimy oparte na relacji hiperonimicznej i hiponimicznej	71
3.3.3. Synonimy jako warianty kontekstowe	72
3.3.4. Synonimy jako dziecięce neologizmy	75
4. Uzasadnienie wyboru korpusu badawczego i metod badań	79
4.1. Ogólna koncepcja serii Martynka oraz polskie adaptacje	79
4.2. Relacje rodzinne i koleżeńskie oraz środowiska życia Martynki	82
4.3. Rola literatury w rozwoju słownictwa dzieci wczesnoszkolnych i funkcje ilustracji w albumach dla dzieci	85
4.4. Zakresy tematyczne słownictwa w serii Martynka	88

CZĘŚĆ II

ANALIZA NAZW ZWIERZĄT I ROŚLIN W SERII MARTYNKA	91
5. Relacje hiperonimiczne i hiponimiczne w kontekstach poznawczych dziecka	95
5.1. Metoda analizy relacji hiperonimicznej i hiponimicznej w kontekstach poznawczych dziecka	96
5.2. Nazwy zwierząt chodzących po ziemi	97
5.2.1. Zarys taksonomii zwierząt chodzących po ziemi	98
5.2.2. Konteksty poznawcze zwierząt chodzących po ziemi	100
5.3. Nazwy zwierząt latających w powietrzu	115
5.3.1. Zarys taksonomii zwierząt latających w powietrzu	115
5.3.1.1. Zarys taksonomii ptaków i ssaków latających	116
5.3.1.2. Zarys taksonomii owadów	118
5.3.2. Konteksty poznawcze ptaków	121
5.3.3. Konteksty poznawcze owadów	129
5.4. Nazwy zwierząt pływających w wodzie	135
5.4.1. Zarys taksonomii ryb i innych zwierząt wodnych	135
5.4.2. Konteksty poznawcze ryb i innych zwierząt wodnych	138
5.4.2.1. Konteksty poznawcze ryb	138
5.4.2.2. Konteksty poznawcze innych zwierząt wodnych	140

5.5. Nazwy roślin	143
5.5.1. Zarys taksonomii roślin	143
5.5.2. Konteksty poznawcze roślin	146
6. Holonimy i meronimy a percepcja	161
6.1. Metoda analizy relacji między holonimami a meronimami	161
6.2. Meronimy desygnujące części zwierząt chodzących po ziemi	163
6.2.1. Analiza meronimów nazw zwierząt według kontekstów poznawczych	163
6.2.2. Omówienie predykcji poszczególnych aspektów percypowanych części zwierząt chodzących po ziemi	172
6.3. Meronimy desygnujące części zwierząt latających w powietrzu	182
6.3.1. Ptaki latające w powietrzu	183
6.3.1.1. Analiza meronimów nazw ptaków według kontekstów poznawczych	183
6.3.1.2. Omówienie predykcji poszczególnych aspektów percypowanych części ptaków	187
6.3.2. Owady latające w powietrzu	191
6.3.2.1. Analiza meronimów nazw owadów według kontekstów poznawczych	191
6.3.2.2. Omówienie predykcji poszczególnych aspektów percypowanych części owadów	192
6.4. Meronimy desygnujące części zwierząt pływających w wodzie	194
6.4.1. Analiza meronimów nazw zwierząt pływających w wodzie według kontekstów poznawczych	195
6.4.2. Omówienie predykcji poszczególnych aspektów percypowanych części zwierząt pływających w wodzie	196
6.5. Meronimy desygnujące części roślin	198
6.5.1. Analiza meronimów nazw roślin według kontekstów poznawczych ...	199
6.5.2. Omówienie predykcji poszczególnych aspektów percypowanych części roślin	205
7. Synonimy w tekstach serii Martynka	213
7.1. Analiza synonimów opartych na relacji hiperonimicznej i hiponimicznej ...	213
7.2. Analiza synonimów jako wariantów kontekstowych	220
7.3. Analiza synonimów jako dziecięcych neologizmów	225
Zakończenie	231
Aneksy	235
Aneks 1. Lista tytułów albumów w serii Martynka	235
Aneks 2. Prezentacja treści albumów w serii Martynka	237

Aneks 3. Lista członków rodziny Martynki wraz z miejscem zamieszkania oraz lista kolegów i koleżanek	242
Aneks 4. Słowniczek francusko-polski nazw zwierząt i roślin w serii Martynka	244
Aneks 5. Konteksty meronimów z serii Martynka	249
Bibliografia	271
Summary	283
Résumé	284

WSTĘP

Tematyka prezentowanej monografii wpisuje się w obszar badawczy z zakresu językoznawstwa. Publikacja dotyczy tworzenia się relacji znaczeniowych w słownictwie dziecka w wieku 7-10 lat.

Wiek wczesnoszkolny jest niezmiernie ważnym etapem rozwoju poznawczego i językowego dziecka. W tym okresie bowiem w sposób znaczący poszerza się zasób leksykalny z różnych obszarów tematycznych, a jednocześnie – w związku z rozwijającym się procesem poznawczym – następuje rozwój semantyczny (w tym ustalanie się relacji znaczeniowych), uwarunkowany wieloma czynnikami, m.in. nabywaniem przez dziecko doświadczeń oraz oddziaływaniem na nie literatury dla dzieci.

Przedmiotem badań uczyniono serię opowiadań Martynka Gilberta Delahaye'a, do których ilustracje wykonał Marcel Marlier. Uznaje się bowiem, że na rozwój słownictwa dzieci wczesnoszkolnych istotny wpływ ma przekaz werbalny (literatura dla dzieci) i wzmacniający go przekaz pozawerbalny (ilustracje). Korpus leksykalny wybrany został z analizowanej serii, która uwrażliwia małego czytelnika na wartości estetyczne, przedstawia dziecko w wieku wczesnoszkolnym w niemal wszystkich sytuacjach życiowych, będących kontekstami, w jakich poznaje ono świat i bogaci słownictwo.

Seria Martynka zawiera reprezentatywną leksykę z różnych dziedzin życia. W ramach niniejszej monografii nie jest możliwe opisanie wszystkich obszarów tematycznych słownictwa, dlatego dokonano selekcji materiału językowego. Do badań wybrano świat przyrody, odzwierciedlony w bogatym słownictwie tematycznym – roślin i zwierząt. Należy podkreślić, że najpełniej zilustrowane relacje znaczeniowe są właśnie w leksyce z tego zakresu. W tym kręgu tematycznym słownictwa ujawniają się bowiem najwyraźniej relacje znaczeniowe paradygmatyczne (relacja między hiperonimami a hiponimami i synonimiczna) oraz syntagmatyczna (relacja między holonimami a meronimami).

Praca ma charakter interdyscyplinarny łączący psychologię i pedagogikę z opisem językoznawczym. Psychologia rozwojowa pozwala zrozumieć tworzenie się kategorii pojęciowych u dziecka w procesie poznawania świata i nazywania go. Pedagogika natomiast wskazuje, w jaki sposób i jakimi metodami należy rozwijać możliwości poznawcze i komunikacyjne dziecka. Założono, że odwołująca się do osiągnięć tych dwóch dyscyplin analiza relacji znaczeniowych może

stanowiąc propozycję metodologiczną integralnego opisu słownictwa dziecka z uwzględnieniem rozwoju poznawczego.

Podjęte badania dotyczą następujących celów: 1) ukazania, jak wiedza o świecie integrowana jest w struktury poznawcze i układa się w relacje znaczeniowe w słownictwie u dziecka wczesnoszkolnego; 2) zdiagnozowania w toku analizy językoznawczej, jakie są możliwości poznawcze i językowe dziecka w tym okresie rozwoju; 3) wskazania, jak dzięki analizie tego słownictwa – z uwzględnieniem kryteriów językoznawczych – można pozyskać wiedzę na temat możliwości poznawczych i komunikacyjnych dziecka oraz wspierać te możliwości.

Realizacji wytyczonych celów podporządkowana została zawartość poszczególnych rozdziałów. Monografia składa się z dwóch części: pierwsza (rozdziały 1-4) dotyczy podstaw teoretycznych rozwoju dziecka i tworzenia się relacji znaczeniowych w jego słownictwie oraz przedstawia korpus badawczy, druga (rozdziały 5-7) zawiera analizę tych relacji na przykładzie nazw zwierząt i roślin w serii Martynka.

Rozdział 1 stanowi wprowadzenie do problematyki związanej z rozwojem ogólnym i poznawczym dziecka oraz prezentuje badania nad rozwojem mowy. Omówienie tego zagadnienia wynika z potrzeby poznania po pierwsze, teoretycznych podstaw rozwoju zarówno ogólnego, jak i poznawczego dziecka, po drugie, rozwoju mowy od okresu prenatalnego do okresu wczesnoszkolnego (rozdział 2). W niniejszej pracy podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na następujące pytania: jakie czynniki wpływają na rozwój mowy w ontogenezie? Jakie są poziomy przyswajania języka przez dziecko.

Istotne jest także przedstawienie stanowisk badawczych dotyczących periodyzacji okresów rozwoju dziecka. Podział ten jest w dużym stopniu umowny i zależy od przyjętych kryteriów ich wyodrębniania. W publikacji skoncentrowano się na przedziale wiekowym 7-10 lat, który w polskim systemie nauczania obejmuje klasy I-III szkoły podstawowej (edukacja wczesnoszkolna). Tłem do opisu uczyniono wiedzę na temat rozwoju poznawczego, który jest również istotny dla kształtowania mowy dziecka i jego leksyki. W rozdziale 3 zarysowano podstawowe problemy związane z relacjami znaczeniowymi. Omówiono ogólną problematykę kategorii i hierarchicznych relacji konceptualnych w językoznawstwie, opisano poszczególne relacje znaczeniowe (hipero- i hiponimiczne, holo- i meronimiczne) oraz synonimię. Przyjęte za Dorotą Śliwą (2013) i Danutą Krzyżyk (2008) ustalenia teoretyczne wykorzystano w analizie semantycznej słownictwa dziecka, wybranego z serii Martynka. Koncepcja tej analizy stanowi propozycję opisu ogólnych kryteriów rozwoju leksykalnego i pojęciowego dziecka w wieku wczesnoszkolnym, z uwzględnieniem czynników warunkujących ten rozwój.

Rozdział 4 poświęcono korpusowi badawczemu, który służy do przeanalizowania nazw zwierząt i roślin. Scharakteryzowano cykl opowiadań Martyn-

ka i jego polskie adaptacje. Przedstawiono ogólną koncepcję cyklu i skupiono się na relacjach społecznych (rodzinnych, koleżeńskich oraz środowiskowych), w które wchodzi główna bohaterka (dziecko wczesnoszkolne).

Wybrane koncepcje metodologiczne i teoretyczne oraz analiza zgromadzonego materiału leksykalnego stanowią podstawę opracowania części o charakterze badawczym. Omówione wcześniej relacje znaczeniowe zostały skonfrontowane z możliwościami poznawczymi i językowymi dziecka w wieku 7-10 lat poprzez analizę semantyczną nazw zwierząt i roślin w badanym korpusie.

Następnie zbadano, w jakich kontekstach poznawczych dziecko spotyka się ze światem zwierząt i roślin i jak tworzy swoje kategorie konceptualne (relacje hiperonimiczne i hiponimiczne). Skoncentrowano uwagę na poznaniu mechanizmów tworzenia przez dzieci struktur hierarchicznych (rozdział 5).

W następnej kolejności zanalizowano, jakie części charakterystyczne zwierząt i roślin dziecko percypuje i jak je integruje z całością (relacje holonimiczne i meronimiczne). Analiza korpusu badawczego służy znalezieniu odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób dziecko wyraża postrzegane elementy oraz dynamikę (ruch, zachowania) zwierząt i roślin (rozdział 6). Przedmiot zainteresowania stanowi także synonimia leksykalna, przede wszystkim zaś relacja hipero- i hiponimiczna, warianty kontekstowe i dziecięce neologizmy (rozdział 7). Uwzględniono przy tym konteksty użycia, dlatego przeanalizowano wszystkie wypowiedzenia zawierające dany leksem.

Dzięki analizie materiału badawczego pokazano możliwości poznawcze i struktury pojęciowe dziecka oraz sposób ich wyrażania. Zwrócono uwagę na dydaktyczne implikacje wyników badań – wykorzystanie wiedzy o relacjach semantycznych i sposobie nabywania ich przez dziecko w nauczaniu języków obcych. Wskazano kierunek dalszych badań nad relacjami leksykalno-semantycznymi w języku dzieci, m.in. z uwzględnieniem słownictwa z innych obszarów życia.

Niniejsza publikacja powstała na bazie badań zawartych w rozprawie doktorskiej *Relacje znaczeniowe w słownictwie dzieci w wieku 7-10 lat na podstawie nazw zwierząt i roślin we francuskojęzycznej serii Martynka Gilberta Delahaye'a* napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Doroty Śliwy i obronionej na KUL-u w 2020 roku.